

De mediëvisten tellen hun zegeningen en bespreken Servaes' leven en werk, met prachtige illustraties.

ZE MOETEN WEL

Jan Luitzen en Wim Zonneveld

In de SPORTWERELD 82-83 maakte Daniël Rewijk 'Enige opmerkingen bij 'Kicksen en wickets'.¹ Onder die titel schreven Luitzen en Zonneveld een *Hard gras*-special over het vroege Nederlandse voetbal. De auteurs reageren.

In augustus 2017 publiceerde het voetbaltijdschrift *Hard gras* een door ons geschreven special (nr. 115) over de vroege geschiedenis van het Nederlandse voetbal, onder de titel 'Kicksen en wickets'. Op grond van een scala aan bronnen (archieven, kranten en tijdschriften, gedenkboeken en websites) reconstrueerden we gedetailleerd waar voetbal in de periode 1877-1888 voor het eerst werd gespeeld, hoe op de meeste plekken van vroeg voetbal deze sport ontstond uit cricket – en ook door cricketers werd gespeeld – en vervolgens uitgroeide tot een zelfstandige discipline. In *de SPORTWERELD* van herfst 2017 (nr. 82-83) reageerde Daniël Rewijk, biograaf van de befaamde Haarlemse sportpionier Pim Mulier,² op onze publicatie. Mooi, we hebben liever wel op- en aanmerkingen dan helemaal niet.

Rewijk concentreert zich met name op het methodologische aspect van de betrouwbaarheid van de 'feiten' in onze reconstructie, die – we hebben het immers over heel ver terug in de tijd – vaak onvolledig zijn of met elkaar in tegenspraak en soms slechts gebaseerd op (veel) latere herinneringen. Hij vindt deze feiten zo onbetrouwbaar dat hij een andere aanpak, bijvoorbeeld zoals hij die in zijn biografie van Mulier heeft gehanteerd, als interessanter benoemt: culturele codes aanwijzen, netwerken blootleggen, enzovoort. Uiteindelijk zijn we het daar mee eens. Op die meer theoretische manier zijn we te werk gegaan met deels hetzelfde materiaal (voetbal op kostschool Noorthey en bij H.F.C.) in recente artikelen over de 'visual turn' in de Nederlandse sportgeschiedenis, gepubliceerd in academische

tijdschriften.³ Maar in de *Hard gras*-special was het onze doelstelling om uit te proberen hoe ver we met 'nuts and bolts'-sportgeschiedschrijving konden komen middels een 'holistisch' gebruik van alle beschikbare bronnen. Gezien de reacties was dat voor menige lezer verrassend ver.

We reageren hier nu op de punten die Rewijk noemt in zijn betoog, met een tweeledig doel: ten eerste om te laten zien dat hij (de portee van) ons betoog op die punten incorrect of onvolledig weergeeft, en ten tweede dat zo de mogelijke strekking ervan wordt onderschat.

Lakkie en Rood en Zwart

Wij hebben, als eersten menen we stellig, correspondentie boven water gehaald tussen Willem 'Lakkie' van Warmelo en Pim Mulier, gepubliceerd in *De Revue der Sporten* in januari-februari 1928.⁴ De inhoud hiervan betreft de vroegste Haarlemse sportbeoefening (atletiek en voetbal), niet het minste onderwerp in de Nederlandse sportgeschiedschrijving, en Lakkie baseert zich op herinneringen aan een periode die op dat moment meer dan veertig jaar oud zijn. Hij schrijft de eerste brief, met veel details en herinneringen, als aanvulling op een eerder stuk van *Revue*-redacteur Groothoff, zelf te jong om te tellen als directe getuige. Flink wat van die details en herinneringen kunnen niet kloppen; dat signaleren we ook, en Rewijk is daar gelukkig mee. Maar tegelijkertijd verhult dit tweesnijdend oordeel ons eigenlijke punt. We besteden flink wat aandacht aan Lakkie om te beschrijven wie deze tot nu toe onbekende vroege Haarlemse sportfiguur was (een jongeman van Indische afkomst die werd grootgebracht in huize Van Eeden), maar ons eigenlijke doel betreft het opvoeren en analyseren van de reactie van Pim Mulier in de *Revue*. In zijn brief bevestigt Mulier uitdrukkelijk dat ook in Haarlem, in

1 Rewijk, Daniël. 'Enige opmerkingen bij "Kicksen en wickets".' In: *de SPORTWERELD* 82-83 (najaar 2017): 46-47.

2 Rewijk, Daniël. *Captain van Jong Holland. Een biografie van Pim Mulier 1865-1954*. [Gorredijk]: Bornmeer, 2015.

3 Luitzen, Jan, en Wim Zonneveld. 'Actie op het veld. Een visuele benadering van negentiende-eeuwse voetbalgeschiedenis.' In: *De Moderne Tijd* 1 (mei 2017): 27-50; Luitzen, Jan, en Wim Zonneveld. 'Blok-costuums en Bussey-doelen.

Tijdsbepaling van vroege voetbalactiefoto's op Nederlandse bodem.' In: *Ex Tempore* 36, nr. 3 (december 2017): 222-242.

4 *Revue der Sporten* 21, nr. 18 (2 januari 1928): 344-345.

Mulier vermeldt in *Cricket* uitdrukkelijk zijn lidmaatschap van Rood en Zwart.

zijn clubje van jonge cricketspelers, die sport voorafging aan voetbal: zijn cricketclub Rood en Zwart was 'het protoplasma van H.F.C.'.⁵

We weten dan al uit betrouwbare bronnen wanneer Rood en Zwart begon te cricketen, namelijk in de loop van 1880. Dat vermeldt Mulier niet alleen gedetailleerd in zijn *Cricket* van 1897, maar wordt onafhankelijk bevestigd in het *Haarlemsch Advertentieblad* van 1881.⁶ En verder weten we dat Mulier hier en daar het oprichtingsjaar van H.F.C. heeft geplaatst in 1879, daarmee aanzienlijke twijfel zaaiend over het precieze begin van de Haarlemse voetbalgeschiedenis. Uit Muliers antwoord op Lakkie kunnen we twee conclusies trekken: ook de belangrijke eind-negentiende-eeuwse sportstad Haarlem valt binnen de door ons geschetste algemene lijn, en Mulier zelf was in 1880 ook eerst een jonge cricketer bij Rood en Zwart, voordat hij in de loop van 1881 bij datzelfde clubje met rugby-voetbal begon.

Rewijk miste in *Captain* de passage in *Cricket* waarin Mulier uitdrukkelijk zijn lidmaatschap van Rood en Zwart vermeldt: 'Rood en Zwart was een zeer gevaarlijke combinatie van jongens uit de tweede en derde klasse Gymnasium en werd opgericht door schrijver met behulp van [...]'.⁷ Sterker nog, Rewijk constateert: 'Er staat niet dat hij daarvan lid was'.⁸ Ook miste hij Muliers briefwisseling met 'Lakkie'. Zodoende blijft in *Captain* het allervroegste sportleven van zijn biografische onderwerp in het vage en geeft hij dat op één punt verkeerd weer. Wat daarbij niet helpt, is dat Rewijk in *Captain* biografische gegevens van de jonge Haarlemse cricketer Hendrik de Booy slordig weergeeft ('als twaalfjarige', versus 'een jaar of twaalf' in de bron),⁹ zodat hij concludeert dat 'al in 1879' in Haarlem cricket werd gespeeld.¹⁰ Wat voor zover we weten niet het geval was.

Pims broer op Schreuder

Mulier schrijft in twee bronnen, waaronder een veel-geciteerde, nostalgische bijdrage aan het *Gedenkboek HFC 1919*, dat hij voor het eerst voetbal

zag toen hij in de zomer logeerde op de kostschool van zijn broer Pieter, Instituut Schreuders in Noordwijk. Dat was '[i]n '70', met als reden: 'toen de Duitsch-Fransche oorlog uit was, besloten mijne ouders de slagvelden te gaan zien'.¹¹ Rewijk is sceptisch over het verhaal; hij meent dat '[s]teeds als [Muliers gegevens] getoetst kunnen worden aan onafhankelijk bronnenmateriaal worden ze gefalsificeerd', en dat wij 'dus' het Noordwijk-verhaal hadden moeten 'negeren'.

Dat is overdreven. Aan de hand van de ook door Mulier genoemde namen van leerlingen en een docent, werken we dit punt gedetailleerd uit en plaatsen Pims verblijf aan Schreuders in de zomer van 1872. We zijn daarbij de eersten die observeren dat de 'Duitsch-Fransche oorlog' toch echt werd uitgevochten tussen juli 1870 en mei 1871.¹² Een simpel geschiedkundig 'feit', dat Rewijk mist in zijn bespreking van dezelfde gebeurtenissen in *Captain*.¹³ Bovendien voelden wij ons gesterkt door Rewijks relatief milde conclusie aldaar: 'Het logeerpartijtje kan verzonnen zijn, maar dat Pim van zijn grote broer verhalen hoorde over een Engels spel met slaghout en wickets is wel zeker.' Dit laatste wordt dan beweerd zonder bronvermelding.¹⁴

Brummen

Nico van Horn heeft in twee onvolprezen artikelen in *de SPORTWERELD* (2004) een enorme bijdrage geleverd aan de reconstructie van Muliers tiener-sportjaren, aan de hand van tot op dat moment onbekende gegevens over zijn verblijf op verschillende kostscholen in binnen- en buitenland.¹⁵ Hij achterhaalde, terwijl noch Mulier noch anderen daarvan ooit gewag hebben gemaakt, dat Pim de twee schooljaren 1878-1880 op kostschool Spaanschweerd in Brummen bij Zutphen heeft doorgebracht. Daarmee is, zegt Van Horn, grote betrokkenheid bij de sportgebeurtenissen in Haarlem, met name bij een veronderstelde oprichting van H.F.C. op 15 september 1879, 'fysiek onmogelijk' geweest.¹⁶

Rewijk maakt zich vrolijk (wat natuurlijk mag) over het feit dat wij de mogelijkheid opperen dat Pim zijn *vélocipède* heeft aangewend voor heen en weer reizen. Maar belangrijker is een meer algemeen punt, dat toch ook interessant kan zijn voor Muliers

5 *Revue der Sporten* 21, nr. 5 (20 februari 1928): 511.

6 *Haarlemsch Advertentieblad* (22 oktober 1881): 1.

7 Mulier, *Cricket*, 97.

8 Rewijk, *Captain*, 62.

9 Luitzen en Zonneveld, 'Kicksen en wickets', 38.

10 Rewijk, *Captain*, 62.

11 Lotsy, *Gedenkboek H.F.C.*, 5.

12 Luitzen en Zonneveld, 'Kicksen en wickets', 15-16.

13 Rewijk, *Captain*, 51-52.

14 Rewijk, *Captain*, 52.

15 Horn, Nico van. 'Terug naar school.' In: *de SPORTWERELD* 33 (mei 2004): 11-13; Horn, Nico van. '125 jaar voetbal in Nederland.' In: *de SPORTWERELD* 35 (december 2004): 8-14.

16 Van Horn, '125 jaar voetbal', 10.

biograaf: hoe waren de verbindingen tussen de verschillende regio's van Nederland in deze tijd en daarmee de mogelijkheden van al of niet intensief contact met het thuisfront voor kostschoolleerlingen? Juist in 1876 had de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij zijn zogenaamde Oosterspoorweg, oorspronkelijk van Amsterdam naar Amersfoort, naar Zutphen doorgetrokken. Spaanscheerd had een goede naam, maar misschien is ook de relatief gemakkelijke bereikbaarheid van Brummen, en vice versa, een reden geweest om Mulier daar te plaatsen. Op de fiets naar het station, dat moet hebben gekund.¹⁷

In een poging Muliers *whereabouts* in zijn late tienerjaren te preciseren, komen wij uit bij zijn 'Sportdagboek'.

Lübeck

Mulier heeft ook verbleven op het Praktisches Handelsinstitut in het Duitse Lübeck. Op meerdere plaatsen heeft hij daarover geschreven of in interviews gesproken, maar met variërende jaartallen en beschrijvingen.¹⁸ Van Horn plaatst het verblijf 'vóór 1885', zonder onderbouwing van dit gegeven, en vermeldt dat het '[o]nbekend is hoe lang hij op die school heeft vertoefd'. Het is moeilijk daar duidelijkheid over te krijgen, want '[h]elaas zijn de leerlingenlijsten niet bewaard gebleven'; maar in 1884 verbleven er drie Nederlanders en in 1885 één.¹⁹ Onder de eerste drie zou zich dan Mulier hebben bevonden.

Rewijk geeft in *Captain*, in een passage waarin hij Van Horn niet noemt, nadere informatie over de school en zijn directeur Georg Wilhelm Daniel Rey (inderdaad 'noteerde Rey alleen de nationaliteit van zijn leerlingen'); hij corrigeert Van Horn impliciet via het gegeven uit het Stadsarchief van Lübeck dat er in 1885 drie Nederlanders waren ingeschreven en schrijft aan Mulier 'een verblijf van twee jaar' aan het Praktisches Handelsinstitut toe, zonder uitleg over hoe die conclusie volgt uit de gegevens.²⁰

In 'Kicksen en wickets' proberen wij Muliers

17 Brummen had zelfs sinds 1865-1866 een eigen station(netje) op de IJssel-lijn, van Arnhem naar Zwolle; daarmee was in Pims tijd ook Deventer gemakkelijk bereikbaar, waar sinds 1875 cricket werd gespeeld door Utile Dulci ('Kicksen en Wickets', 61).

18 *Het Vaderland* (5 februari 1922): 5; *Haarlem's Dagblad* (6 maart 1940): 6; *Sportief* 3, nr. 1-52: 25; *De Telegraaf* (7 december 1949): 5.

19 Van Horn, '125 jaar voetbal', 12-13.

20 Rewijk, *Captain*, 53-55.

whereabouts in zijn late tienerjaren te preciseren, waarbij we suggereren dat zijn verblijf in Lübeck hooguit het schooljaar 1884-1885 duurde. Als onderbouwing registreren wij sport- en sportgerelateerde activiteiten in Haarlem en elders vanaf de zomer van 1885. Wij noemen Muliers verloren gegane 'Sportdagboek', waaruit journalist, sportpublicist en vroege H.F.C.-voetballer Jan Feith in het *Gedenkboek H.F.C. 1919* rijkelijk met 'aanhalingen' citeert. Het dagboek beslaat, in Feiths beschrijving, zo'n zes jaar en begint op 10 juli 1885, met veel details over sporttraining tot aan februari 1886, inclusief een verblijf van zeker de volledige maand januari in Zweden. In diezelfde periode polemiseert Mulier op 5 december 1885 in het tijdschrift *Nederlandsche Sport* met bondssecretaris De Salis over goede sporttraining.²¹

Zich richtend op het Sportdagboek, vindt Rewijk enige 'aanhalingen' over door Mulier in training gerealiseerde tijden onwaarschijnlijk, zelfs 'onmogelijk', en trekt een verregaande conclusie: 'Dat sportdagboek heeft niet bestaan, totdat het tevoorschijn komt en in een laboratorium de authenticiteit van papier, inkt en handschrift onomstotelijk zijn aangetoond.' Dat is ten eerste verregaand, omdat hij eraan toevoegt: '[I]k weet niet of hij een, anderhalf of twee jaar in Lübeck heeft schoolgegaan',²² terwijl hij dat in *Captain* nog wel wist, namelijk twee jaar. Ten tweede, omdat in *Captain* niet de details, maar wel het bestaan van het Sportdagboek serieus wordt genomen. Het wordt gebruikt om er een karaktertrek van de late sport-tiener Pim Mulier mee te illustreren: het was belangrijk voor Mulier 'om een status als eigenzinnig pionier te cultiveren. In een tijd waarin

In Augustus van datzelfde jaar gaan op gelijke wijze de bijna dagelijksche oefeningen voort, doch telkens ziet men de gemaakte tijden korter worden, tot de training-afstand van 8571 Meter eindelijk half Augustus wordt afgelegd in juist een half uur. Daartusschen worden nu ook telkens de 100 Meter geloopten als afzonderlijken afstand; en ik vind daarbij uitnemende tijden.

In het dagboek treffen me de volgende korte aantekeningen van den oefenenden atleet: „Geen gelegenheid hebbende precies op tijd te loopen, moet ik nu slechts een tijd draven tot ik moede word.”

Halverwege de Augustus-maand komen dan echter weer de uitvoeriger aantekeningen:

16 Augustus	Bloemendaal en Overveen om, Kleverlaan terug	27	Minuten.
17 Augustus	van Zijlpoort tot Overveensche tol	4-45	"
20 Augustus	Bloemendaal om, Kleverlaan begonnen, Overveen terug	30	"
21 Augustus	ditto	31	"
23 Augustus	Dreef, Hout, Wagenweg langs Berkenrode-laan van Merlen, Stoomtramrails volgende over Dreef terug	± 35	"
26 Augustus	100 yards	10	seconden.
	100 yards	10	"
27 Augustus	Bloemendaal, Overveen, Kleverlaan	29	minuten
28 Augustus	idem	27	"
29 Augustus	idem	28	"
30 Augustus	100 yards	10	seconden.
	100 yards	9½	"
	Overveen en terug	11	minuten.
31 Augustus	Dreef, Wagenweg, Koedief, stoomtram tot aan de Lissersbrug, zijde weg terug	47	"

Fragment uit het door Jan Feith geciteerd 'Sportdagboek', in dit geval over augustus 1885. Bron: Lotsy, *Gedenkboek H.F.C. 1919*, 24.

21 'Kicksen en Wickets', 59-61.

22 Rewijk, 'Enige opmerkingen', 47.

Het Ros Beyaert met daarop de Vier Heemskinderen. Gevelsteen uit 1786, te zien in Maastricht. Bron: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:De_vier_heemskinderen_1786-2_Grote_Gracht_42.JPG

hardlopers als halvegaren werden gezien, trainde hij zich dagelijks. Gehuld in het schemerduister bereikte Mulier snelheden die zijn tijdgenoten nauwelijks voor mogelijk hielden.²³ Dat is een mooie, half-ironische tekst van een biografie. Maar bestond dat dagboek nu wel of niet? Loog Jan Feith of niet? Tot methodologie behoort ook het in een uitwisseling vermelden van verandering van mening of inzicht.

Verwoestend brandje?

Het voorbeeld van het 'Sportdagboek' raakt aan een punt van algemene onderzoeksmethodologie, in de sportgeschiedschrijving (en in de kunstgeschiedenis, de historische taal- en letterkunde, en de rest). Wat te doen als bronnen alleen nog maar uit de tweede hand, of erger, beschikbaar zijn? We willen niets afdoen aan de grote waarde van Rewijks werk, maar op dit punt overvraagt hij. Eerder geldt: roeien met de riemen die men heeft.

Uitzonderingen daargelaten, begint sportonderzoek in Nederland na het midden van de negentiende eeuw. Maar we spelen tot slot graag leentjebuurt bij de mediëvistiek, de studie van de Middeleeuwen, een vakgebied met Nederlandstalige onderzoekers van internationale faam. 'Van alle historici verzinnen de mediëvisten het meest, maar ze moeten wel', is een uitspraak van cultuurhistoricus Herman Pley waarmee Hogenelst en Van Oostrom hun populaire handboek *Nederlandse Literatuur en Cultuur in de Middeleeuwen* (2002) beginnen.²⁴ Nog in hun eerste hoofdstuk presenteren de schrijvers de Limburgse dichter Hendrik van Veldeke van wie 'een heel oeuvre' is overgeleverd, met daarin de befaamde *Servaes-Legende*. 'Helaas kennen we dit werk niet uit hand-

23 Rewijk, *Captain*, 87-88.

24 Pleij, Herman. 'Leve de middeleeuwen? Over de exploitatie van een passe-partout-tijdperk. In: *Bzzletin* 13, nr. 124 (maart 1985): 6. Hogenelst, Diny, en Frits van Oostrom. *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen*. Amsterdam: Prometheus, 2002, 9.

'Spurlos versenkt', bekende voorzitter Hylkema over Muliers bondsarchief.

schriften uit het einde van de twaalfde eeuw (de tijd waarin Veldeke leefde), maar uit (soms veel) latere afschriften. De handschriften die we nu nog over hebben zijn dus kopieën van kopieën van de originele tekst die Veldeke ooit schreef.' De auteurs tellen hun zegeningen en laten zich niet weerhouden van een uitvoerige bespreking van zijn leven en zijn werk, met prachtige illustraties.²⁵

In een bespreking van de veertiende-eeuwse Vlaamse *Renout* (over de Vier Heemskinderen en het Ros Beyaert) melden Hogenelst en Van Oostrom het droeve lot van een van de handschriften ervan: '[T]ot 1914 berustten er nog twee strookjes perkament met tachtig *Renout*-verzen in de universiteitsbibliotheek van Leuven. De strookjes zijn vrijwel zeker verloren gegaan bij de grote bibliotheekbrand in de Eerste Wereldoorlog. Gelukkig heeft men er in 1903 een afschrift van gemaakt, zodat we in ieder geval de tekst kennen die op de strookjes gestaan heeft.'²⁶

Nico van Horn schrijft in 2004 hoe hij graag over meer primaire bronnen aangaande Mulier had beschikt, maar Mulier overleed in 1954 en helaas: 'Het vermoeden bestaat dat [daarna] de papieren die betrekking hadden op de vroegste geschiedenis van het Haarlemse rugby, voetbal en de HFC bij de toenmalige voorzitter van HFC zijn ondergebracht, waarna een kleine verwoestende brand voor rampzalige resultaten zorgde.' Over een ander deel van zijn archief schrijft Mulier zelf in het *Gedenkboek N.V.B. 1929*: '[V]orige geslachten schijnen zoowat *alles* wat er over de oprichtingsdagen en -jaren van den Bond bestond, te hebben weggemaakt. "Spurlos versenkt", vertelde Hylkema mij eens. En aangezien ik juist *alles* wat ik had aan dat vraatzuchtige archief heb afgestaan, ben ik zelf vrijwel zonder documenten [...].'²⁷

Waar Pims 'Sportdagboek' ook was ondergebracht, er is een gereede kans dat het op een van deze manieren 'spurlos versenkt' is: verbrand of opgevreten.

Zoals een Engelse tentamenvraag dan eindigt: *Discuss.*

25 Hogenelst en Van Oostrom, 81-92,

26 Hogenelst en Van Oostrom, 23.

27 Hans, Doe (samenst.). *Het N.V.B.-boek. Gedenkboek bij het 40-jarig bestaan van den Nederlandschen Voetbalbond 1889 - 8 december - 1929*. [S.l.: s.n.], 1929, 159.